DÜŞÜNCE - KÜLTÜR VE EDEBİYAT DERGİSİ
YIL 22 | SAYI 198 | MAYIS - HAZİRAN 2022
www.ayvakti.net

Ay Vakti

Saramago'da Körlüğün Biçimleri

NECMETTİN EVCİ

Doğu Türkçesinin Eskimeyen İsmi: Ali Şîr Nevâî

ABDULLAH RIFATOĞLU

Edib Ahmed Yükneki: Atabetü'l-Hakayık

MEHMET SAİT ÇALKA

Özcan Ünlü • Selami Şimşek • Ali Yaşar Bolat • Necmettin Evci • Ferhat Öksüz
Nurşah Karaca • Seher Özden Bozkurt • Mehmet Sait Çalka • Abdullah Rıfatoğlu
Hüseyin Çolak • Semra Saraç • Hayrettin Taylan • Nalan Bülbüler • Fatma Balcı
Züleyha Kayaoğlu Eker • Mehmet Gül • Mehmet Sertpolat • Metin Arpacı
Ayhan Sağmak • Niyazi Karabulut • Şeref Akbaba • Hatice Bengisu

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

MATRUŞKA • 1

ŞİİR

PİŞMANLIK UĞULTUSU • **ÖZCAN ÜNLÜ** • 5
AYDAN AYNALARDAN VE ÜRKEK CEYLANLARDAN • **SELAMİ ŞİMŞEK** • 6
UYANIŞ • **ALİ YAŞAR BOLAT** • 7
YENİLGİ GÖSTERİSİ • **FERHAT ÖKSÜZ** • 14
DİLSİZ YÜK • **HÜSEYİN ÇOLAK** • 25
KAR • **MEHMET SERTPOLAT &** ÇOCUKLAR VE POLİTİKALAR **METİN ARPACI** • 42

DENEME

ÇEŞME • **NALAN BÜLBÜLER** • 34
GÜL • **AYHAN SAĞMAK** • 43
YOL / YOLCU • **NİYAZİ KARABULUT** • 44
KARLI DAĞLARIN BAŞINDA SALKIM SALKIM OLAN BULUT • **ŞEREF AKBABA** • 46

ÖYKÜ

ZÜLKARNEYN • **NURŞAH KARACA** • 15
ÇINAR AĞACI • **SEHER ÖZDEN BOZKURT** • 17
YOL KESİCİ • **SEMRA SARAÇ** • 26
ŞEFKAT RÜZGARI • **FATMA BALCI** • 33
ÇIRAK • **ZÜLEYHA KAYAOĞLU EKER** • 38
BAYRAM • **MEHMET GÜL** • 40

İNCELEME

KÖRLEŞTIRMEYE KURGULANAN HAYATLAR VEYA
SARAMAGO'DA KÖRLÜĞÜN BIÇIMLERI • **NECMETTİN EVCİ** • 8
EDIB AHMED YÜKNEKI'NIN ATABETÜ'L-HAKAYIK'INDA AYETLER IŞIĞINDA KURAN AHLAKI • **MEHMET SAİT ÇALKA** • 19
DOĞU TÜRKÇESININ ESKIMEYEN İSMI: ALI ŞÎR NEVÂÎ • **ABDULLAH RIFATOĞLU** • 22
KUŞLAR ARKETIBI VE ŞIIR • **HAYRETTİN TAYLAN** • 30

BASKI RESİM

AĞAÇ BASKI • **HATİCE BENGİSU** • 48

DOÇ. DR. MEHMET SAİT ÇALKA

Edib Ahmed Yükneki'nin Atabetü'l-Hakayık'ında Ayetler Işığında Kuran Ahlakı

Türk-İslâm edebiyatı kapsamında kaleme alınan ilk eserlerimizden biri olan Edib Ahmed Yükneki'nin Atebetü'l-Hakâyık'ı, Orta Asya'da Hakaniye lehçesiyle yazılmış bir eserdir. Yazılış tarihi kesin bilgilerle bilinmemekle birlikte aynı dönemde ve aynı türde kaleme alınmış olan Yûsuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eserinden yarım yüzyıl sonra kaleme alındığı tahmin edilmektedir. İslâm dininin ahlaki kurallarının manzum bir hâlde kaleme alındığı eser, işlediği konu başlıkları yönünden, dinî-ahlaki-didaktik bir eser olarak kabul edilir. Hatta Türklerin İslamla tanışmalarının ve bu dinle müşerref olmalarının hızlandığı bir ortamda yazılması dolayısıyla bu eseri, ilk manzum vaaz kitabı olarak değerlendirenler olmuştur. Tüm bu yönleriyle Atebetü'l-Hakâyık, Türk dili ve edebiyatı tarihi açısından oldukça büyük önem arz etmektedir (Köprülü, 1925: 256; Kartal; Şentürk, 2005: 35). Eserin asıl yazılış amacının İslamiyet'i yeni kabul etmiş ve edecek olan Türk toplumunun ahlak anlayışını İslam kurallarına göre şekillendirmek olunca eserde en fazla işlenen malzemenin, başka bir ifadeyle öne sürülen nasihatlere kanıtlayıcı unsur olarak kullanılan en tesirli malzemenin Kur'ân-ı Kerîm ayetleri ile hadislerin olması da kaçınılmaz olmuştur. Bu yönüyle Atebetü'l-Hakâyık'ın Türk edebiyatında ahlak konulu ayet ve hadislere manzum olarak yapılan ilk şerh denemesi olduğu da söylenebilir. Biz bu yazımızda eserin sadece ayetler bağlamındaki okumasını gerçekleştirmeye çalışacağız. Eser dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu dünya hayatı içerisinde insanoğlunun çok kıymetli bir varlık olduğunu ve dolayısıyla Allah katında sahip olduğu kıymetinin düşmemesi, kredisinin tükenmemesi ve dahası yüce yaratıcı tarafından gerek dünyada gerek ahirette herhangi bir cezaya çarptırılmaması adına yapılması gerekenler, o dönemin fehmine göre manzum bir şekilde dile getirilmiştir. Bilindiği üzere yüce yaratıcının yeryüzünde yarattığı varlıkların en müstesnası, en kıymetlisi, en eşrefi ve en üstünü Kur'an-ı Kerim'de geçen pek çok ayette de ifade edildiği gibi beniâdem yani insanoğludur (İsrâ, 17/70). Zira Allah, âdemoğlunu en güzel bir sûrette yaratmış, bu mükerrem varlığa kendi ruhundan üflemiş ve onu başta akıl ve irade olmak üzere envaiçeşit duygu ve kabiliyetlerle donatmıştır (Tîn, 95/4; Hicr, 15/29; Mülk, 67/ 23; Şems, 91/9). Yine sadece mükemmel bir şekilde yaratmakla bırakmamış; yerde ve gökte var olan diğer bütün mahlukatı da onun hizmetine sunmuş ve ona görünen ve görünmeyen, bilinen ve bilinmeyen nice nimetler ihsan etmiştir. Âdemoğluna verilen bunca ihsanlara, nimetlere ve imkânlara mukabil, onun boş yere yaratılmadığına ve başıboş da bırakmadığına dair de pekçok ayet mevcuttur. "Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?" (Müminûn, 23/115) ve "İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zannediyor?" (Kıyâme, 75/36) gibi ayetler, buna en açık delil olarak gösterilebilir. İşte Edib Ahmed Yükneki'nin Atebetü'l-Hakâyık'ı, Yûsuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'i ve daha sonraki yüzyıllarda kaleme alınacak pekçok nasihatname bu ayetlerde yüzceltilen insanoğlunun Allah katında yüceliğinin ve kıymetinin korunması adına yapılması gerekenlerin telkini için kaleme alındıkları söylenebilir. Bilinen en eski Türkçe Kur'an tercümesinin 14. yüzyılda Muhammed bin Devletşah eş-Şîrazî tarafından 1333-34 yılında yazıldığı

düşünüldüğünde, Edib Ahmed Yüknekî'nin yaşadığı dönemde Kur'an tercümesinin olmadığı ve dolayısıyla bu Kur'an tercümesinden çok daha önce kaleme alınmış olan Atebetü'l-Hakâyık'ın adeta Kur'an'dan seçilmiş bazı ayetlerin bir nevi tercümesi ve hatta küçük bir tefsiri niteliğinde olduğu görülür. Örneğin, Kur'an'da gece ve gündüzün birbirini takip ettiklerini ve bunda Allah'ın kudretinin ve azametinin insan tarafından düşünülmesi gerektiğini bildiren "Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur." (Furkân, 25/62) şeklindeki ayetin Atebetü'l-Hakâyık'taki karşılığını Edib Ahmed Yüknekî şu şekilde ifade etmiştir:

Yarattı uganım tünüñ kündüzüñ
Udup biri birke yorır öñ soña
Tünetür tünüñni künüñ kiterip
Künüñ kiterip baz yarutur taña (m. 13-16)

[Yarattı Tanrım, geceni, gündüzünü, / uyup birbirine arka arkaya yürürler. / gündüzünü giderip karartır geceni; geceni giderip aydınlatır tanı.]

Eserinde insanın hayata ve âhirete yönelik ahlakî duruşunun nasıl olması gerektiğine dair de telkinlerde bulunan Edib Ahmed Yüknekî, bu gibi ayetlere birebir karşılık gelecek mısraları çokça zikretmiştir. Örneğin En'am suresi 95. ayetinde geçen "Tohumu ve çekirdeği çatlatan şüphesiz Allah'tır; O, ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarmaktadır. İşte Allah budur. O halde (haktan) nasıl dönersiniz!" şeklindeki buyruğa uyan aşağıdaki mısralar, Allah'ın yaratma ve diriltme kudretine işaret ederken aslında insanın bu anlamda dünyadaki hayatını bir düzene sokması, hata ve haksızlık yapmaması için âhiret inancını ve öldükten sonraki dirilme inancını da telkin etmektedir:

Ölügdin tirig hem tirigdin ölüg
Çıkarur körür sen munı ked aña
Bu kudret idisi ulug bir hayat
Ölüglerni tirgüzmek asan aña (m. 17-20)

[Dirileri öldürür, ölüleri diriltir. / Görüyorsun, iyi düşün bunu! / O kudret sahibi, ulu bir Allâh'tır. / Ölüleri diriltmek onun için kolaydır.]

Atebetü'l-Hakâyık'ta en kayda değer nasihatlerin başında şüphesiz bilgiye olan ihtiyacın ifade edilmesidir. Eserde, insanın olgunlaşması ve ahlaken kâmil bir insan olması, kazanılan bilgiye ve o bilgiyle aklın kullanılmasına bağlanmıştır. Yükneki'ye göre insanı değerli kılan en önemli şey bilgidir. Nitekim Allah da Zümer suresinin 9. ayetinde "De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar." şeklindeki ifadeleriyle bilmenin ve öğrenmenin değerine dikkatleri çekmiştir. Söz konusu Kur'anî telkinlerin Atebetü'l-Hakâyık'taki karşılığı şöyledir:

Bahâlıg dinâr ol bilgilig kişi
Bu câhil bilgisiz bahâsız kişi
Biliglig biligsiz kaçan teñ olur
Biliglig tişi er câhil er tişi
Süñükke yilig teg erenke bilig
Eren körki 'akl ol süñekke yilig (m. 85-90)

[Bilgili kişi Değerli dinar gibidir. / Cahil, bilgisiz, değersiz akçe gibidir. / Bilgiliyle bilgisiz nasıl denk olur. / Bilgili dişi erkek, cahil erkek dişi sayılır. / Kemikte ilik gibidir insana bilgi / Kemiğin ilik, insanın akıldır süsü.]

Bu dünya hayatının geçici ve süfli olduğuna dair eserinde önemli bir bölüm açan Yükneki, okuyuculara "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâtta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki yerden yeşerttikleri, çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp hâline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir." mealindeki Hadid suresinin 20. ayete ve buna benzer başka ayetlere muvafık düşen ifadeleri şu şekilde dile getirmiştir:

Ajun külçirer baz alın kaş çatar
Bir elgin tutup şehd birin zehr katar
Asel tatrup ilkin tamak tatıtıp
Kedinrek kadahka sunup zehr katar

[Dünya gülümser, ama bazen de kaş çatar. / Bir elinde bal tutar, biriyle zehir katar. / Baldan

tattırıp ilkin damağı tatlandırır. / Sonraki kadehe zehir katıp sunar.]

Bekâsız erür bu ajun lezzeti
Kiçer yil kiçer tig meze müddeti
Yigit koca bolur yañı eskürür
Kavî erse kumlur kaçar kuvveti (m. 193-196)

[Bu dünyânın lezzeti daimi değildir. / Bu oyun ve eğlence yılları geçer. / İnsan yaşlanır, her yanı eskir. / Güçlü dahi olsa kuvveti azalır, kaçar]

Eserinde, okuyucuya iyi insan olmayı, fenalıktan kaçınmayı ve düşmanlıktan uzak bir yaşam sürmeyi telkin eden Yükneki, bu nasihatleriyle bizlere Allah'ın Fussilet suresi 34. ayetinde, "İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir." mealindeki buyruklarını hatırlatmaktadır:

Cefâ kıldaçıñga yanut kıl vefâ
Arımaz neçe yusa kan birle kan (m. 327-328)
Saña tegse emgek kişidin kötür
İsiz kılgan erke sen edgü kıla
Keremniñ başı bu erür ked bile (m. 332-334)

[Sana cefa çektirene vefayla yanıt ver. / Kanı kanla yıkasan temizlenmez. / Başkasından gelen zahmete dayan. / Sana kötülük yapana iyilikle karşılık ver. / İyiliğin başı budur, iyi bil!]

Mısraların devamında iyi insan olmanın, yumuşak bir huyla ve halim selim bir tutumla olabileceğini vurgulayan Yükneki, Âli İmrân suresi 134. ayetinde geçen, "Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever." mealindeki ifadelerin ışığında, insanların birbirlerine iyilikle mukabele etmesi, yardımlaşması ve birbirlerini ihsanla tamamlaması gerektiğini dile getirir:

Kerem bir bina teg aña hilm ul ol
Ya bustan teg ol hilm kerem al gül ol
Yıkıklıgka tirep kesüklüg ula
Bu itiglig erke azad öz kul ola (m. 341-344)

[Kerem bir binadır ve yumuşak huylu (hilm) olmak onun temelidir. / Yahut hilm bir bahçeye benzer ve kerem kırmızı güldür. / Yıkılana destek ol, eksileni tamamla. / Böyle birine insan kendi isteğiyle kul olur.]

Eserinde zorluklara karşı direnmenin, musibetlere karşı sabretmenin büyük bir ahlaki erdem olduğunu vurgulayan müellif, dünyevi sıkıntılara karşı daima sabır gösterilmesi gerektiğiyle ilgili birçok mısra dile getirmiştir. Bunu yaparken, İnşirah suresi 6. ayetinde geçen "Muhakkak ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır." ile Âli İmran suresi 146. ayetinde geçen "Allâh sabredenleri sever." mealindeki ifadelerden ilham almış ve yüce yaratıcının sabredenleri sevdiğini ve musibet karşısında sabredenleri mükafatlandıracağını dile getirmiştir:

Öçer mihnet otı keçer nevbeti
Kalur sabr idisi sevabın yüdüp (m. 351-352)

[Söner mihnet ateşi, geçer nöbeti / Sevabını kazanıp kalır sabır sahibi.]

Atebetü'l-Hakâyık'tan sınırlı sayıda aldığımız ve Kur'an ayetlerinin adeta bir tercümesi niteliğinde olan bu örnekleri arttırmak gayet mümkündür. Bu değerlendirmelere bakıldığında Atebetü'l-Hakâyık'ın içinde barındırdığı nasihatlerin asıl kaynağının şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in ahlaki telkinleri olduğu görülmektedir. Hatta söz konusu bu ayetlerin, o dönem insanının anlayışına uygun bir şekilde manzum bir şekilde Türkçe'ye çevrildiğini söyleyebiliriz. Müellifin zihininde bulunan seçme ayetlerin yorumlandığı ve değerlendirildiği Atebetü'l-Hakâyık'a bu yönüyle bir ahlak kitabı ve manzum bir vaaz kitabı olarak bakmanın yanında; güzel ahlakla ilgili telkinlerin, iyi insan modeli ile ilgili emirlerin vurgulandığı bazı Kur'ân ayetlerinin manzum bir meali, manzum bir izahı, hatta manzum küçük bir tefsiri gözüyle bakmak yerinde olacaktır.

Kaynaklar:
Edip Ahmed B. Mahmud Yükneki (1951). Atebetü'l-Hakayık, (Haz: Reşit Rahmeti Arat), İstanbul: Ateş Basımevi.
Edip Ahmed Yüknekî (2016). Atebetü'l-Hakâyık, (Çev. Ayşegül Çakan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
Kartal, Ahmet; Şentürk, Ahmet Atilla (2005). Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Dergah Yayınları.
Köprülü, Mehmed Fuad (1925). "Aybetü'l-Hakâyık' a Dair", Türkiyat Mecmuası, C.1, 256.